

ČTVRTLETNÍK

PODZIM 2023

PROPAMÁTKY

Porozumění a symbióza

KONVERZE ČERVENÉHO KOSTELA V OLOMOUCI
ROZHOVOR S NAĎOU GORYCZKOVOU
MEZINÁRODNÍ SÍŤ ICONIC HOUSES

ÚVODEM

Myslím, že je důležité se umět dojmout. Pokud takový pocit vyvolaný radostí nebo i obtížnou situací přijde nečekaně, je možná ještě o něco více silnější. Něco takového jsem zažil při letošním vyhlášení výsledků soutěže veřejných sbírek na památky – MÁME VYBRÁNO.

Sál plný nadšenců, kterým záleží na zachování našeho společného kulturního dědictví. Děkování střídá předávání ocenění a naopak. Někdo mluví krátce a zdvořile, jiný dlouze a sebejistě. Večer plyne a skoro až v samém závěru chlap jako hora odklání hlavu, aby nebylo před zraky obecenstva vidět... jeho dojetí. Nikoliv ze slávy, ale z uvědomění si, že sám dokázal zachránit jen jednu památku a další stále chátrají. To dojetí přeskočilo i na mě samotného a jsem si jistý, že i na všechny přítomné. Byl to silný neplánovaný zážitek, který mi potvrdil smysl práce naší redakce, dalších novinářů a autorů. Je důležité pečlivě hledat a ukazovat veřejnosti příklady, které mohou být inspirací pro ostatní.

Přeji vám, ať se dokážete dojmout. Je to obohacující.

Aleš Kozák

DOPORUČUJEME

NOVĚ ZAPSANÉ PAMÁTKY

Ve druhém čtvrtletí přibylo do evidence Národního památkového ústavu více než 20 nemovitých kulturních památek. Ministerstvo kultury za ně prohlásilo mimo jiné Janáčkovu divadlo a dvojvilu rodiny Krondlových v Brně, faru v Řimově a Masarykovu vyhlídku v Třebíči. Památkami se také například staly soubor pohraničního mostu v Horním Břečkově, kaolinový důl v Ne-

vřeni, pohraniční celnice v Náchodě, městský park v Chrudimi, kostel sv. Cyrila a Metoděje v Hřčavě nebo bývalý Všeobecný penzijní ústav v Praze.

MUZEUM A ZMĚNA VI

Ve dnech 24.–25. října 2023 proběhne v prostorách Nové budovy Národního muzea již šestý ročník tematicky ucelené mezinárodní konference s názvem Muzeum a změna VI / The Museum and Change VI. Setkání pracovníků muzeí a galerií, pedagogů, studentů,

zástupců dalších paměťových a kulturních institucí i jejich zřizovatelů pořádá Asociace muzeí a galerií České republiky, z. s., ve spolupráci s Národním muzeem, Českým komitétem Modrého štítu a dalšími partnery za finanční podpory Ministerstva kultury. Veškeré informace a materiály budou průběžně zveřejňovány na webových stránkách. www.cz-museums.cz

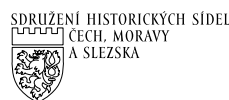
KONZERVOVÁNÍ A RESTAUROVÁNÍ

Přední odborníci z prestižních evropských restaurátorských institucí se sjedou do Brna, aby předali své zkušenosti, inspirativní pohledy a perspektivy konzervování dalším zájemcům z oboru na mezinárodní konferenci Konzervování a restaurování uměleckořemeslných předmětů ze dřeva. Akce se koná 8.–9. listopadu v budově CO.LABS v Kounicově ulici. Prostřednictvím přednášek zavítají účastníci do institucí v Londýně, Berlíně, Vídni, Singapuru či Versailles. Bližší informace naleznete na webových stránkách. www.aterar.cz/konference/

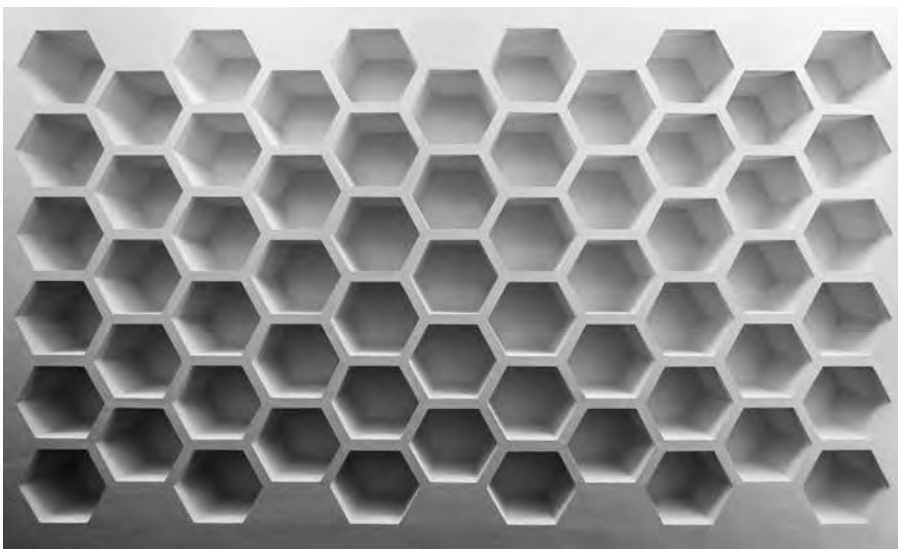
SPOLUPRACUJEME

ČASOPIS PROPAMÁTKY VYDÁVÁ OD ROKU 2012 INSTITUT PRO PAMÁTKY A KULTURU – NEZISKOVÁ ORGANIZACE, KTERÁ POMÁHÁ ŠÍŘIT OSVĚTU A PŘÍKLADY DOBRÉ PRAXE V PÉČI O PAMÁTKY. REDAKCE DLOUHODOBĚ SPOLUPRACUJE S ŘADOU VÝZNAMNÝCH OBOROVÝCH ORGANIZACÍ:

Z PŘEDÁVÁNÍ CEN PATRIMONIUM PRO FUTURO

HODNOTNOU ARCHITEKTURU DRUHÉ POLOVINY 20. STOLETÍ ZASTUPUJE NAPŘÍKLAD MĚSTSKÝ ÚŘAD V CHEBU.

ROZHOVOR S NAĎOU GORYCZKOVOU

Jsem holka ze šumperáku

Fotovoltaika? Ano, ale s respektem. Návrat turistů do přeplněných hradů a zámků? Návštěvnost a udržitelnost jsou spojené nádoby, říká generální ředitelka Národního památkového ústavu. V rozhovoru vzpomíná také na motivy, které formovaly její pohled na architekturu a památky.

Kdyby generální ředitelství NPÚ fungovalo jako hasičská stanice – jaká místa by v této chvíli hlásila poplach? Kde by blikaly kontrolky, protože tam hrozí nebývalá ztráta?

Největší riziko teď plošně pociťujeme v ohrožení historických sídel. Tlak developerů, ale i samospráv na budování výškových staveb v chráněných územích je obrovský. Nejvíce ohrožené jsou zóny, v rezervacích lidé tu kvalitu historického prostředí vnímají a chtějí si ji uchovat. V roce 2015 byly zveřejněny výsledky mezinárodního výzkumného projektu Cultural Heritage Counts for

Europe, které upozorňují na rostoucí význam kulturního dědictví pro společnost a také na kvalitu našeho života – jednoduše řečeno, poukázal mimo jiné na fakt, že vlastně rádi žijeme v historickém prostředí, že život s památkami nás obohacuje, poskytuje podněty pro vzdělávání, lepší pochopení dějin, prostě činí ho hodnotnější.

Řekl bych, že tohle je změna, kterou přinesla poslední desetiletí, protože památky, především jejich technický stav, zažily nebývalý rozkvět. Kam za posledních 30 let došla česká památková péče?

Česká památková péče vychází ze střeoevropských základů formovaných od poloviny 19. století – na tom se nic nemění ani po roce 1989. Jen jsme dostali možnost přímého mezinárodního srovnání – naše země se stala signatářem Úmluvy o ochraně kulturního a přírodního dědictví světa a na základě toho jsme mohli nominovat památky na Seznam světového dědictví UNESCO. Prvními třemi památkami byla historická města. Zcela logicky, protože ochrana historických sídel má u nás velkou tradici již od počátků institucionalizace památkové péče po druhé světové válce. V 50. letech byly vyhlášeny první městské rezervace. Přesto léta totality měla trochu jiné priority – prostředky na jejich systematickou obnovu chyběly. A ta historická města, která neměla plošnou ochranu, čelila totálnímu zániku. Po roce 1989 se řada demoličních výměrů přehodnotila. Pocházím z Mo-

TEXT JAN ŠTIFTER
FOTO ARCHIV NÁRODNÍHO PAMÁTKOVÉHO ÚSTAVU

ČESKÝ KRUMLOV JE TURISTICKY DLOUHODOBĚ PŘETÍŽENÝ.

KRÁSA DETAILU: PARKHOTEL V PRAZE

ravskoslezského kraje a velmi dobře si vzpomínám na polistopadovou záchranu frýdeckého náměstí, které bylo odsouzeno ke zbourání – historické domy měly ustoupit panelové výstavbě a tomu zabránil právě rok 1989. Dnes tu ale máme nová témata a nové výzvy. Řešíme klimatické změny, fotovoltaiku a další alternativní zdroje energie. Témata, která oslovují současnou společnost a se kterými se musí umět vyřadit také památková péče.

Změnil se v posledních desetiletích náš postoj k památkám?

Češi mají rádi památky a vždycky měli. S rodinou jsme trávili volný čas tím, že jsme jezdili po hradech a zámcích, už jako malá holka jsem se takto seznamovala s naší historií. Podobně to má spousta rodin i dnes. České kulturní dědictví je výjimečné množstvím dochovaných staveb a svým způsobem jedinečné i svou skladbou. Na našem území se nachází řada památek, které jsou nyní, více než po 30 letech od revoluce, v daleko lepší kondici než před rokem 1989. Samozřejmě některé i nadále chátrají, ale daleko více je těch, které se podařilo zachránit. Jistě tomu pomohly i nově vzniklé dotační programy po roce 1989. Unikátní je například Program regenerace městských památkových rezervací a zón, který umožňuje uplatnit tři zdroje financování – část dává obec, na jejímž území se památka nachází, část stát prostřednictvím Ministerstva kultury a povinný podíl připadne i na vlastníka památky.

NAĎA GORYCZKOVÁ

- ▶ generální ředitelka Národního památkového ústavu
- ▶ narodila se v Rýmařově v roce 1963
- ▶ vystudovala Fakultu architektury Vysokého učení technického v Brně
- ▶ od roku 1987 působila v ostravském Krajském středisku státní památkové péče
- ▶ v prosinci 2008 byla jmenována generální ředitelkou Národního památkového ústavu
- ▶ odborně se specializuje na průzkum a obnovu památek moderní architektury

Vztah k památkám vidíme i na stále rostoucí návštěvnosti na našich hradech a zámcích. Covid sice přivodil její strmý pád, ale dnes se opět pomalu zvyšuje. Také proto, že se snažíme každý rok zpřístupňovat právě obnovené prostory a reinstalovat stávající prohlídkové trasy. Například letos jsme zpřístupnili hned několik památek obnovených z evropských fondů – mimo jiné hrad Karlštejn, klášter Plasy, hrad Kunětická hora nebo zámek v Telči. Aktuálně máme v meziročním srovnání na našich památkách návštěvnost o 10 procent vyšší než v loňském roce, ale pořád je to pouze 75 procent oproti roku 2019.

Cílem je vrátit se na původní čísla?

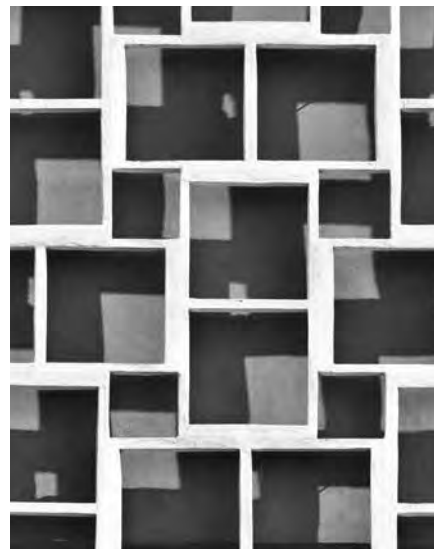
Byli bychom rádi, kdybychom se vrátili k těm více než pěti milionům lidí, kteří k nám přicházeli před covidem.

V tom ale nepanuje shoda – četl jsem nedávno komentář česko-krumlovského kastelána Pavla Slavka, který naopak tvrdí, že ten nižší počet zdejšímu hradu a zámku vyhovuje.

Hovořím o číslu za celé NPÚ. Jsou památky, kde je potenciál pro zvýšení návštěvnosti, a vedle toho jsou památky na samé hranici prostorových možností. Pohledu Pavla Slavka rozumím, protože Krumlov byl extrémně přetížený. Tam se v plné míře ukázala přeplněnost, tzv. overturismus, kdy historické centrum už nepatří obyvatelům města a vše se podřizuje návštěvnické veřejnosti. Dnes jsme v Krumlově asi na

MODERNÍ ARCHITEKTURA JE DLOUHOLETÝM PŘEDMĚTEM ZÁJMU NADĚŽDY GORYCZKOVÉ. NA SNÍMKU JE KULTURNÍ DŮM V LIBERCI DOKONČENÝ ROKU 1985.

JEDINEČNÁ STRUKTURA PLAVECKÉHO BAZÉNU VE ZNOJMU

50 procentech návštěvnosti roku 2019, ale i tak patří zámecký areál mezi tři naše nejnavštěvovanější památky. Z provozního a památkářského hlediska nám to vyhovuje, neboť památka je méně ohrožena. Návštěvníci a výnosy jsou ale spojené nádoby. I díky areálům, které jsou hodně navštěvované, můžeme financovat obnovy těch méně populárních.

Už jste to téma zmínila, jak dnes čelíte české touze po energetické samostatnosti?

Snažíme se najít východisko. Před necelým rokem jsme vydali metodický pokyn, který měl dopředu upozornit vlastníky na to, co lze od památkové péče očekávat. Zároveň jsme chtěli sjednotit přístup k tomuto tématu například celým památkovým ústavem a tak trochu „povolit uzdu“ při posuzování fotovoltaiky v zónách nebo ochranných pásmech na objektech, které nejsou kulturními památkami. Samozřejmě na kulturních památkách a v rezervacích musíme prioritně chránit hodnoty, pro které byly prohlášeny, to je naše poslání. Je třeba si uvědomit, že předmětem památkové ochrany je nejen historicko-umělecká a architektonická hodnota, ale i materiálová a vizuální.

Co je to povolení uzdy?

Asi to není nejlépe zvolený výraz – prostě musíme posoudit, nakolik se požadavek investora potkává se zájmem na uchování památkových hodnot. Někdy jsou hodnoty tak jedinečné a mimořádné, že je nelze

oslabit nevhodným zásahem, jindy je možné dosáhnout rozumného kompromisu, který bude stále přijatelný pro památkovou péči, ale umožní komfortnější život vlastníků ve městech i v památkách. Vždy záleží na individuálním posuzování, které nelze normativně vymezit. Proto metodický pokyn, který říká, jak na to. Současně ale tvrdí, že v rezervacích a kulturních památkách jsou takové zdroje neakceptovatelné, respektive přijatelné pouze ve výjimečných případech. Je ovšem rozdíl posuzovat barokní palác a památku druhé poloviny 20. století – i to rozhoduje o konečném řešení. Například v pražské rezervaci máme integrovaný fotovoltaický systém na Nové scéně Národního divadla a ničem tam nevádí. Obdobným případem je hydroelektrárna v Přelouči, která je dokonce národní kulturní památkou. Některé segmenty kulturního dědictví – památky moderní architektury a industriálního dědictví – jsou schopny tyto systémy za jistých okolností lépe absorbovat.

Jednou z cest mohou být právě soláry, které se na první pohled tváří jako střešní krytina.

Ano, byli bychom rádi, kdyby se v zájmových územích více rozvíjely integrované systémy odpovídající materiálem, barvou i tvarem původní krytině, nikoliv pouze ty nevzhledné černé fotovoltaické panely.

Na druhou stranu, tahle technologie je dražší a pro stejný výkon potřebuje

výrazně větší plochu. Měl by stát v téhle věci finančně pomáhat vlastníkům?

Určitě ano. Už před časem jsme apelovali na Státní fond životního prostředí, aby hledal zdroje pro dofinancování těchto dražších systémů, které by mohly být ze strany památkové péče lépe akceptovatelné. Za hranicemi naší republiky jsou k vidění častěji. Byli bychom rádi, kdyby byly běžné i na českém trhu a hlavně finančně dostupné pro vlastníky kulturních památek.

Jak na to?

Jednoduše – vhodně zvoleným dotačním titulem. Pokud si chce stát uchovat kulturní dědictví, měl by najít prostředky na tyto zvýšené náklady. Také už proto, že kulturní dědictví je významným zdrojem pro rozvoj cestovního ruchu, který je nemalým přínosem pro stát.

Vaše životní téma jsou památky druhé poloviny 20. století. V jaké architektuře jste vyrůstala, kde jste byla doma jako malá holka?

Vidíte, na tohle se mě ještě nikdo nikdy nezeptal. A vlastně mě ani nikdy nenapadlo se nad tím takto zamýšlet a přitom možná v tom tkví podstata mého životního profesního zájmu – vyrůstala jsem v šumperáku. Ale taky jsem jezdila na prázdniny k babičkám do Telče a Vysokého Mýta. Obě města jsou unikátní a krásná a zcela jistě i tato prostředí mě podvědomě formovala. ■

NPÚ ÚOP v Kroměříži

MOHUTNĚ PŮSOBÍCÍ BUDOVA KROMĚŘÍŽSKÉHO KINA NADSKLEPÍ

NPÚ ÚOP v Kroměříži

PROSTOR FOYER

ZAJÍMAVÉ REKONSTRUKCE

Obnova tří objektů kin

Biografy jsou významnou součástí filmových dějin, zprostředkovávaly prvotní diváckou zkušenost s tímto médiem a představují důležitou součást našeho kulturního dědictví. Z bohatého fondu historických budov se zaměříme na rekonstrukce olomouckého kina Central, kroměřížského Nadsklepí a opavského kina Odboj.

Sít biografů byla historicky velice hustá a současně nemalá část z nich dosud sídlí v objektech s prvotně jiným účelem. Nedlouho po pařížské premiéře kinematografu bratří Lumiérových v prosinci 1895 se putovní produkce objevila také u nás, konkrétně v karlovarském Lázeňském domě v červenci 1896. První desetiletí se kinematografie vyvíjela dynamicky a původní kočovná kina vystřídal takzvané stacionární biografy. První svého druhu vznikl v roce 1907 v Brně (The Empire Bio) a je spojen se jménem Dominika Morgensterna. O několik měsíců poz-

ději otevřel první stálý biograf v Praze (Divadlo živých fotografií) v domě U Modré štiky v Karlově ulici Viktor Ponrepo.

Díky své dostupnosti se filmové projekce staly jedním z nejčastějších způsobů trávení volného času. První kina se nacházela nejčastěji v hostincích nebo sokolovnách a postupně vznikaly samostatné budovy s promítacími sály. Ve větších aglomeracích se zpravidla jednalo o velkokapacitní kinosály umístěné v obchodních palácích s honosnou a nákladně řešenou výzdobou. Jedním z typických a dochovaných příkladů může být pražské kino Lucerna otevřené v roce 1907, umístěné ve stejnojmenném paláci od stavitele Václava Havla. Dosud představuje nejstarší jednoprostorový kinosál v hlavním městě. K dalšímu zrychlení kinofikace přispěl vývoj po první světové válce, kdy například část navrátilých se legionářů obdržela jako odškodné licenci na kinoprovoz. Největšími poválečnými držiteli licence však byla Česká obec sokolská, Československý červený kříž nebo nejrůznější dělnické jednoty. Teprve od těchto subjektů si kina mohly pronajmout fyzické osoby.

Velkokapacitní městské biografy vybavené na tu dobu nejmodernějšími technologiemi, orchestřištěm pro živou hudbu a kavárnou se stávaly takzvanými premiérovými podniky. Jejich majitelé se v roce 1928 seskupili do spolku Sdružení premiérových biografů, aby společným jednáním lépe čelili

TEXT KRYŠTOF HAVLICE
FOTO NPÚ ÚOP V KROMĚŘÍŽI, ZDENĚK SODOMA (MUO), RICHARD VACULA

SOUČASNÝ INTERIÉR SÁLU KINA NADSKLEPÍ

EXTERIÉR BÝVALÉHO OLOMOUCKÉHO KINA CENTRAL

konkurenci nebo dopadům sporů s půjčovny. Ve 20. a 30. letech 20. století existovalo v Československu kolem 1 800 kin, z nichž se přes 120 nalézalo v Praze. Jeden z nejucelenějších přehledů historie kin v hlavním městě přináší kniha Zaniklý svět stříbrných pláten: Po stopách pražských biografů od Jaroslava a Miroslava Čvančarových. V srpnu 1945 došlo ke znárodnění kinematografie, promítání, výroba i půjčování zůstalo oficiálně státním monopolem až do roku 1993. Nástup televize koncem 50. let, videa koncem 80. let a obecně rozšíření spektra možností volnočasových aktivit po roce 1989 znamenaly postupný zánik menších kin, která ve velkých městech nahradila multikina.

V Ústředním seznamu kulturních památek jsou zastoupeny historické objekty biografů, nejnovějším přírůstkem z letošního února je architektonicky cenné kino Varšava v Liberci. Ze zdařilejších a nedávných rekonstrukcí těchto staveb lze uvést biograf Český ráj v Jičíně nebo brněnské jednosálové kino Art. Z příkladných památkových obnov je namístě jmenovat kino Panorama ve Vítkově z roku 1930.

OLOMOUC – KINO CENTRAL

Památkově chráněný objekt Muzea moderního umění v Denisově ulici čp. 824 nese ve svém jádru konstrukce staveb někdejšího soudu a věznice z let 1843–1845. Zástavba byla v letech 1915–1920 upravena stavitelem Františkem Langerem podle projektu

Jaroslava Kováře. Od roku 1915 dům vlastnili podnikatelé židovského původu, manželé Donathovi. V roce 1926 byla střední část areálu adaptována na kino podle projektu architekta Emila Kugela zahrnující varieté s tanečním sálem. Dům má bohatě plasticky komponovanou fasádu a mansardovou střechu s charakteristickou centrální věžičkou. V roce 1939 během německé okupace odešla převážná část rodiny majitelů Donathových do emigrace. Biograf v místě fungoval i během druhé světové války. V roce 1968 došlo k úpravě prostoru varieté na Divadlo hudby a od roku 1989 sídlí v domě Muzeum umění Olomouc. Provoz kina Central fungoval před rekonstrukcí do roku 2005.

Po dokončované proměně vzniknou v budově tři scény. Velká je umístěna v místě bývalého kina, malá scéna vzniká o patro výš v prostoru bývalého Divadla hudby a v někdejší Radiobaru bude zkušebna. Vzhledem k tomu, že se dům nachází v pramenité oblasti Michalského návrší, bylo jedním z nesnadných úkolů stavby vyřešit problémy s vysokou hladinou spodní vody. Podzemní funkční studny byly zachovány v provozuschopném stavu. Multifunkční centrum bude využívat Muzeum umění Olomouc a později také Středoevropské fórum (SEFO).

KROMĚŘÍŽ – KINO NADSKLEPÍ

Mohutně působící patrová památkově chráněná budova kina Nadsklépí na Milíčově náměstí čp. 488 má charak-

teristický střídmy historizující dekor fasády, sedlovou střechu, trojúhelný ořímsováný fronton nebo valeně zaklenuté sklepy, které daly objektu jméno. V 90. letech 19. století došlo k přestavbě podle projektu místního stavitele Ladislava Mesenského. Od roku 1870 místo funguje jako středisko společenského života města a působily zde ochotnické Muhlmannovo divadlo, zpěvácký spolek Moravan a od roku 1865 také stálý spolek divadelních ochotníků. Od roku 1968 dodnes je v provozu kino.

V roce 2011 město přistoupilo k rekonstrukci vnitřních prostor kina a vznikl víceúčelový sál vhodný pro koncerty, promítání filmů a další kulturně společenské akce. Projekční technologie byla digitalizována, dále vznikl prezentační sálek, byl také upraven vestibul, zázemí a příslušenství. Aktuální etapa obnovy nebyla dosud zahájena a měla by se dotknout statického zajištění krovu a zděných konstrukcí, výměny střešní krytiny, sanace vlhkého zdiva v návaznosti na další činnosti oblastí, jako jsou kanalizace, větrání a podobně. V plánu je dále oprava fasády a úprava venkovní kanalizace.

OPAVA – KINO ODBOJ

První kinematografické projekce v Opavě proběhly již v druhé polovině roku 1896. Její produkci mezi jinými zajišťovala rodina Oeserů ze Žatce se svým Elektrickým divadlem. Rodina se ve městě usadila a v roce 1913 založila první kamenné kino s budoucími názvy

Zdeněk Sodoma

PROMÍTACÍ SÁL KINA CENTRAL

Zdeněk Sodoma

CELKOVÝ POHLED NA BUDOVU BÝVALÉHO KINA CENTRAL

Alhambra a později Odboj. Patrový dům bez památkové ochrany ve Válkové ulici čp. 322 má sedlovou střechu, hladkou uliční fasádu s profilovanou římsou a charakteristický osově umístěný trojdielný vstup.

Po změně provozovatelů fungovalo kino do roku 2011, kdy bylo uzavřeno. Od města jej tehdy koupil místní starousedlík, aby zamezil plánované přestavbě a zachoval kulturní funkci. Až po 10 letech se objevil zájemce, který by zašlou slávu kina navrátil. Zdevastovaný objekt koupil zachránce, nadšenec a provozovatel několika kin v Česku Richard Vacula. Se svými kolegy jej po bezmezném nasazení uvedl do provozu. Město Opava věnovalo sedačky vyřazené ze Slezského divadla, ozvučovací aparát darovalo město Krnov, s dekoracemi, skříněmi a dalšími exponáty pomohl režisér Jan Švankmajer. Promítací techniku věnovalo město Slavičín a DCP projektor pro filmové premiéry byl zapůjčen z filmového festivalu v Karlových Varech. ■ www.muo.cz | www.dk-kromeriz.cz/kino | www.odboj.art

ZEPTALI JSME SE

Jak byla z hlediska památkové péče náročná realizovaná fáze obnovy olomouckého kina Central?

Ondřej Belšík, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Olomouci

Příprava obnovy bývalého olomouckého kina Central byla složitá zejména z metodologického hlediska. Základním krokem totiž bylo vyřešení otázky, jakým způsobem vlastně k danému objektu přistupovat. Prostory bývalého kina sice jsou součástí kulturní památky společenského domu manželů Donathových, ale v textu prohlášení areálu za kulturní památku a rovněž v pozdějších popisech památky kino téměř vůbec nefiguruje, a pokud ano, pak pouze okrajově. Těžiště hodnot bylo spatřováno vždy v samotné neoklasicistní architektuře domu Donathových. Vyjma tohoto faktu měl na přípravu obnovy bývalého kina nezanedbatelný vliv také jeho neutěšený stavebnětechnický stav, výrazné statické poruchy způsobené specifickými hydrogeologickými poměry a poklesem části základů a nadměrným zavlhčením stavebních konstrukcí, to vše ještě znásobeno stavební situací v době poslední významné přestavby objektu během druhé světové války, kdy se šetřilo na materiálech. S těmito fakty bylo třeba se v prvotní fázi patřičným způsobem vyrovnat. Jako prostor vykazující kulturně-historické hodnoty byl identifikován samotný sál kina nacházející se navíc ve hmotě původní stavby. Na jeho zachování či na omezení míry zásahů do jeho podoby byl proto kladen hlavní důraz. Kompromisní řešení bylo třeba hledat v souvislosti s umístěním nových technologií a potřebou víceúčelového využití sálu, se kterým kolidovala zvedající se úroveň podlahy hlediště. V ostatních

prostorech spojených s bývalým kinem byla z výše uvedených důvodů již akceptována větší míra zásahů do vnitřní struktury a stavebních konstrukcí, než s jakými se můžeme reálně setkávat na hodnotných objektech kulturních památek.

Můžete z hlediska památkové péče shrnout stěžejní architektonické kvality kroměřížského kina Nadsklepí?

Petra Zelinková, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži

Dnešní objekt kina Nadsklepí je zajímavý z pohledu urbanistického, historického, architektonického a reprezentativního, objekt je památkově chráněn. Jde o významnou památku architektury druhé třetiny 19. století, která byla z hlediska urbanismu vystavěna na místě zaniklých středověkých hradeb a hradebního příkopu. Jde tak o jednu z nejdominantnějších budov, které stojí na okružní jízdě, jež obklopuje historické jádro Kroměříže. Z hlediska historického vznikl objekt na místě starší „ledovny“, kterou vybudovali kroměřížští měšťané s právem vaření piva. Rozsáhlé dochované suterény budovy vznikly v polovině 19. století. Objekt, který začal sloužit pro divadelní představení a pohostinskému provozu, jenž předcházela dnešnímu kinu Nadsklepí, pochází z roku 1868. Na provoz kina byl objekt upraven v roce 1968. Z pohledu architektonického jde o objekt

OPAVSKÉ KINO ODBOJ V HÁLKOVĚ ULICI

INTERIÉR ODBOJE

vystavěný ve stylu takzvaného historismu. Dodnes dochovaná hodnotná fasáda má však redukovaný původní výraz. I přesto tvoří společně s okolními měšťanskými domy významný architektonický celek, který vypovídá o stavebním vývoji a rozvoji Kroměříže v 19. století.

Jak a v čem byla náročná záchrana opavského kina Odboj?

Richard Vacula, majitel a provozovatel

Kino Odboj není památkově chráněno. Převzali jsme jej po desetiletém obývání bezdomovci – chybělo tedy vše, co bylo možné odnést do sběru včetně reproduktorových výhybek, promítacích strojů a elektrického vedení. Původní stav byl zničen a znehodnocen v 70. letech 20. století. Co nestihlo zničit normalizační vedení kina, dorazila diskotéka v 90. letech 20. století, jako například vybetonování pódia a schodiště do historického portálu, vytrhání sedaček, dřevěné podlahy nebo zabetonování autentických vstupů na jeviště. V rámci původní podoby bylo kino postaveno dokonale, myslelo se zde opravdu na vše z hlediska jeho provozu.

V podstatě jsme nevěděli, kde začít. Do objektu zatékalo, chyběly i svody a okapy, byla vysklena většina oken. Jako stavbyvedoucího jsme tedy najali Kamila Štencela, jenž jako jeden z posledních zná staré postupy a šikovné řemeslníky, kteří zachraňovali hradecský zámek nebo obnovovali Stavovské

i Národní divadlo v Praze. Vždy negoval vyjádření, že něco nejde, a načrtl postup, jak to zachránit lze. Podařilo se mimo jiné zrepasovat okna, dokoupit původní kování, dohledat původní lítačky do kina a vrátit je zpět. Museli jsme také obnovit původní elevaci balkonu. Naštěstí se pod mnoha vestavbami diskotéky objevily původní prvky kina. Výmalba balkonu byla obnovena v původních barvách, které zjistili a odškrábali právě odborníci, kteří rekonstruovali Stavovské divadlo.

Přizvané firmy nám zamítaly možnost renovovat původní obložení nebo okna. Naštěstí se na místo vydal Jiří Bezouška, majitel konárovické firmy ARA - továrna na nábytek, a. s., a dal nám naději, že původní dřevařské prvky a okna ještě opravit půdou. Jen oprava původních oken trvala skoro rok. Vše se konalo za bezplatné pomoci mnoha dobrovolníků, bez kterých bychom biograf neotevřeli ještě dnes.

Smutek z mnoha necitlivých stavebních úprav byl všudypřítomný a zásahy probíhaly všude. Původní podlahy a schody byly zaneseny vrstvami chemoprenu, jehož odstraňování toluenem nás stálo kus zdraví. Původní cihlové podlahy na toaletách byly pokryty dalšími třemi vrstvami dlaždic. Muselo se vše odsekat a udělat nově. V rámci dohledu úvěrové banky byl přizván architekt Vladimír Schmid, který předtím vedl rekonstrukci kina Orion v Hradci nad Moravicí. Frustra-

ce z 10 let marné práce na Kině Orion v Hradci nad Moravicí vedla k rozhodnutí ještě jednou vstoupit do této řeky, ale pouze jako majitel objektu. Kvůli neomalelému chování radnice v Hradci nad Moravicí se nám sice nepodařilo zachránit tamní Kino Orion, ale vzkřísili jsme daleko cennější objekt v Opavě.

Podstatná byla oprava střechy, svodů, vysušení domu a náprava zásahů porevolučních nájemců a majitelů. Kompletně znovu jsme museli udělat celou kanalizaci, rozvody vody a topení. Dá se říci, že to, co se dochovalo, je naprostý zázrak i v rámci soustavného útlumu kin po celé Evropě. Nikdo do objektu od znárodnění neinvestoval, a pokud ano, vždy v rámci zničení jeho původní funkce. Z množství kin, které rodina Oeserů a Eckrtů na území Rakouska-Uherska postavila, se v autentické podobě dochovala jen Alhambra, pozdější Kino Odboj. V rámci interiéru a výzdoby u nás zůstala už jen pražská Lucerna, o dalším takovém sále nevíme.

O památkové ochraně v budoucnu uvažujeme právě po dokončení sanace sálu a opravy obložení, které zničilo pořádání diskoték. Zároveň tím chceme získat možnosti podpory Ministerstva kultury. Prozatím jsme si vystačili s tím, že se podařilo na práce najmout kvalitní řemeslníky. Čeká nás ještě dlouhá cesta a pomohla nám řada důležitých lidí, kterým je třeba za jejich nasazení poděkovat. ■

NÁZOR ODBORNÍKA

Inovativní způsoby interpretace kulturního dědictví

V letním čísle časopisu jsme se věnovali především fenoménu klasických prohlídek s průvodcem. Projekt Postupme si dále se však zabýval také inovativními formami prezentace a interpretace památek.

V románu Gepard od Giuseppa Tomasiho di Lampedusa lze číst provokativní slova: „Chceme-li, aby všechno zůstalo tak, jak je, musíme změnit všechno.“

V čase revolučních změn je pronesl mladý sicilský šlechtic k hlavě rodu, aby bylo zachováno to podstatné z jejich světa. Prorocký výrok má význam i dnes, kdy vnímáme památky jako symbol stability. Představují nám opak rychlých změn, jimž jsme nuceni v naší společnosti čelit. Přesto či právě proto je však potřeba se ptát, jak mohou nadále zůstat pro své návštěvníky relevantní, hovořící k jejich životu. Také v historickém prostředí je třeba mít odvahu k inovacím, a to především v oblasti forem prezentace a interpretace.

Je vůbec potřeba změn, když „lid to tak chce“? Můžeme se ovšem také ptát, zda lid měl možnost nějakého srovnání či volby, zda si dokáže představit něco jiného než například klasické prohlíd-

ky s průvodcem. Klidně jim ponechme status hlavního způsobu prezentace památek, ale hledejme a rozvíjme paralelní formy. Spojení konzervativního a kreativního přístupu je totiž nejen možné, ale i oboustranně přínosné. Řada památek je zajímavě a dynamicky prezentována již dnes. Pokud tedy to, o čem budeme v následujících řádcích uvažovat jako o inovacích, shledáváte jako standard, je to vlastně dobrá zpráva o dění na vám blízkých památkách. Možná jde jen o to, zda se jedná o výjimečné, či časté příležitosti.

Zkušenost z terénu ukázala, že nositelem inovací jsou především „památkoví srdcaři“, místní lidé loajální „své“ památce – ať už jsou v zaměstnaneckém poměru, či nikoliv. Podle sociologa Zygmunta Baumana společnost v podstatě závisí na tom, co bychom mohli nazvat rozvoj talentů. Je tedy třeba starat se nejen o památky, nýbrž také o talentované zaměstnance: nechat vyniknout jejich charisma, jedinečnost projevu, dovednosti a znalosti a ve světle toho být tolerantní k jejich nedostatkům. Péče o talenty pak spočívá také v možnosti dalšího rozvoje – vzdělávání.

Dalším způsobem, jak obohatit současné způsoby prezentace památek, je vytvářet prostor pro odborníky z jiných než uměnovědných oborů v oblasti in-

TEXT **PETR HUDEC**
FOTO **PETR HUDEC, TOMÁŠ VRTAL,**
JIŘÍ BLÁHA, STÁTNÍ ZÁMEK
KRÁSNÝ DVŮR, ARCHIV
GEISSLERS HOF/COMOEDIANTEN

Kreativními způsoby prezentace je známá Valdštejská lodžie. Průvodce zde například využívá k podpoře sdělení „výkladní skříňku“.

stalací (např. scénografové, výtvarníci, architekti, designéři), průvodcovských textů (spisovatelé, literární vědci, dramatici, učitelé aj.) i prohlídek (herci, hudebníci, profesionální vypravěči a hlavně samotní průvodci).

Komplexnější interpretace historického prostředí a minulosti lze dosáhnout prostřednictvím snahy o prezentaci jak hmotného, tak také nehmotného kulturního dědictví. Klíčová je živá prezentace památek! Oživování památek (např. living history, festivity) eliminuje efekt jejich muzealizace a významně se podílí na jejich tzv. druhém životě.

Inovace může ale spočívat i v drobných intervencích, například v podobě pestřejšího smyslového zprostředkovávání památek. Je to apel za hrady a zámky vonící, znějící hudbou, s příležitostmi něčeho se dotýkat apod.

Památky mohou být prostorem konfrontace se současným uměním, které ovšem pracuje s kontextem historického prostředí. Na jeho výběru a instalaci by měl kromě umělce a správy památkového objektu participovat kurátor. Kvalita uměleckého díla by měla být srovnatelná s historickým prostředím.

Velkým tématem je zapojení digitálních technologií. Přináší nové možnosti, ale

každý trend má i svůj protitrend. Mohou památky plnit také roli místa „digitálního detoxu“? Každopádně by měly zůstat místem setkávání a komunikace. Při využívání digitálních technologií je také třeba dbát na vytváření kvalitního vzdělávacího obsahu: technologické finesy by neměly být zástěrkou ideové prázdnoty.

Uplatnění různých způsobů interpretace, včetně té digitální, nelze doporučovat paušálně či plošně, nýbrž je třeba zohlednit charakter památkového objektu, jeho návštěvnost, dostupnost, lidský potenciál atd.

Řada správců památek může namítnout, že dobře vědí, jak by bylo možné rozvinout bohatství zprostředkujících forem. Chybí jim však finanční a personální kapacity. Inovace ale není možné ani v nejrozvinutějších západoevropských zemích uskutečňovat jen institucionálně či v rámci obchodních vztahů s externími dodavateli. Zásadním impulsem je zde dobrovolnictví a komunitní péče. Toto téma budeme řešit v dalším čísle časopisu. Konkrétní náměty pro inovaci prohlídek památek pak čtenář nalezne na další dvoustraně. Současně je text pozváním k četbě knihy Postupme si dále 2: Mnoho podob interpretace, která je dostupná i on-line.

PETR HUDEC

památkový pedagog
v Národním
památkovém ústavu

Petr Hudec

1 Volné prohlídky jsou vítaným protipólem prohlídek za doprovodu průvodce. Ne u všech památek je však možné této formy docílit např. s ohledem na ochranu sbírkových předmětů. Vzorovým způsobem je návštěvníkový provoz upraven na hradě Lipnice nad Sázavou.

Jiří Blüha

2 Prohlídky s odborníkem (ať už za doprovodu kastelána, kunsthistorika, či restaurátora) se podílejí na návštěvnícké spokojenosti náročných hostů památek a jsou motivací pro získání podpory a zájmu místní komunity. Na snímku provází svým rodovým sídlem (Kostelcem nad Orlicí) František Kinský.

SZ Krásný Dvůr

3 Prohlídky s pohoštěním a posezením přinášejí návštěvníkům příležitost „pobytového“ zakoušení památkového objektu. Památka je prezentována nikoli jako místo pro uložení sbírek, nýbrž místo pro život, setkávání. Na snímku obsluhuje jednu z návštěvnic zámku Krásný Dvůr Milan Svoboda.

Petr Hudec

4 Na umění v prostředí památek nahlížíme většinou skrze historii a spojujeme si ho s minulostí. Uvědomíme-li si, že i „staré umění“ bylo v době svého vzniku soudobé, lze se ptát, jaké místo by současné umění v historickém prostředí mohlo zaujímat. Na snímku je Socha pro Josefa Toufara v sakristii kostela sv. Víta v Zahrádce.

5 Živé umění interpretující památku je velmi účinným nástrojem aktualizace minulosti. Umělecké aktivity by měla charakterizovat historická poučenost: návrat k historické podstatě konkrétní památky, v níž jsou realizovány. Na snímku je představení Geisslers Hofcomödianten na Kuku.

archiv Geisslers Hofcomödianten

6 Kostymované prohlídky a oživená historie využívají kostýmů, které vzbuzují zájem návštěvníků a zvou ke „hře na kdysi“. Zatímco kostymované prohlídky inklinují především k pobavení návštěvníků, oživená historie přináší možnost hlouběji vstoupit do myšlenkového světa a pocitů osob, jež se podílely na nějaké historické události. Na snímku z Kroměříže jsou členové souboru Biskupští manové.

Tomáš Vráal

7 Digitální interpretace by měla vést návštěvníky historického prostředí k pečlivějšímu pozorování originálu, což se na snímku neděje. Vzdělávací obsah aplikace v tabletech se vztahuje k obrazu Tiziana, který visí v pozadí v Arcibiskupském zámku Kroměříž.

Petr Hudec

POKRAČOVÁNÍ PŘÍŠTĚ

**Budoucnost
minulosti:
dobrovolnictví
na památkách**

Martin Polák

MÜLLEROVA VILA V PRAZE. MUZEUM MĚSTA PRAHY

Moravská galerie Brno

JURKOVIČOVA VILA V BRNĚ

TIP

Česká moderna a avantgarda oslovila zahraniční experty

Mezi 22. a 26. květnem se Česko poprvé v historii stalo dějištěm renomované mezinárodní konference Iconic Houses 2023. Její sedmý ročník, který nesl příznačný název Ikony české avantgardy: autenticita a stylová rozmanitost, zavedl účastníky do Prahy i do regionů.

Více než stovka odborníků z 16 zemí, zejména z USA a Evropy, přijela objevovat českou architektonickou modernu a avantgardu. Byly mezi nimi takové osobnosti jako např. Justin Gunther, kurátor Fallingwater House, Benjamin Zurstrassen, ředitel Musée Horta v Bruselu, Wendy Kaplan, kurátorka Losangeleského muzea umění, John Arbuckle z Docomomo US a další znalci.

Nabitý program: přednášky osobností i „roadshow“ po Česku

Česká část konference se konala pod záštitou Velvyslanectví Nizozemského

království v ČR a primátora hlavního města Prahy. Byla rozdělena do dvou částí: přednášek v Národní technické knihovně v Praze, otevřených i veřejnosti, a další části „v terénu“. Účastníci měli příležitost poslechnout si obsáhlá vystoupení Burkhardta Rukschia, považovaného za největšího odborníka na dílo Adolfa Loose, a profesora Vladimíra Šlapety. Následovaly bloky krátkých, a to zhruba sedmiminutových prezentací 18 provozovatelů a kurátorů domů-muzeí z Česka i zahraničí.

Během „putovní“ části konference pak experti navštívili bezmála dvacítku moderních domů po celém Česku, aby se následně přesunuli do Vídně a Lublaně. Získali tak ucelený obrázek středoevropské moderní a avantgardní architektury. Logisticky náročnou akci koordinovala nizozemská nezisková síť Iconic Houses pod vedením její zakladatelky Nataschy Drabbe. Za českou stranu mělo klíčovou organizační roli Muzeum města Prahy, resp. jeho Centrum památek moderní architektury pod vedením kurátorky Marie Szadkowské, a Muzeum města Brna, zastupované vedoucí vily Tugendhat Ivetou Černou.

„Sedmý ročník konference Iconic Houses je naší dosud nejambicióznější akcí, která zahrnuje více exkluzivních prohlídek domů, více vysoce erudovaných přednášek a více networkingových recepcí zaměřených na sdílení znalostí mezi účastníky než jakýkoli z předchozích ročníků,“ shrnuje N. Drabbe před konferencí.

TEXT MICHAELA MLÍČKOVÁ JELÍNKOVÁ
FOTO MARTIN POLÁK, MORAVSKÁ GALERIE BRNO

MUZEUM VĚŽÁKŮ Kladno. DOBOVÁ POHLEDNICE

BYT HUGA SEMLERA

Co je to dům-muzeum?

Koncept tzv. domácího muzea (angl. house museum) je běžný v USA a západní Evropě. Jde o domy s výjimečnou architektonickou hodnotou, které byly původně postaveny jako soukromé rezidence a teprve časem se otevřely veřejnosti. To je spojeno s různými specifiky jejich provozu, například omezením návštěvnícké kapacity. Architektonická kvalita, autenticita a zpřístupnění veřejnosti figurují mezi podmínkami pro to, aby dům mohl aspirovat na zařazení mezi domy-muzea.

Za slavnými stavbami i skrytými poklady

V Praze byla pomyslným hřebem ikona světové moderní architektury – Müllerova vila ve Střešovicích od Adolfa Loose. Pro mnohé byla velkým překvapením v pozitivním slova smyslu nedaleká Rothmayerova vila. Účastníky zaujaly i Loosův apartmán na Starém Městě, Bílkova vila a Winternitzova vila. Muzeum věžáků v Kladně z roku 1956 od architekta Josefa Havlíčka bylo nejmladší prezentovanou ikonickou stavbou. Během návštěvy rodinného domu čp. 116 v Lidicích z 50. let pak zasáhl mnoho účastníků příběh tragického válečného osudu vesnice a jejího poválečného rozkvětu v „garden city“ britského typu.

Provázanost architektury s vývojem společnosti i politikou se vinuly jako

příslovečná červená nit programem konference. Nacismus a holocaust vyhnaly majitele mnoha ikonických domů z jejich domovů a některé z nich připravily i o život, aby se následně jejich majetků zmocnil komunistický režim.

Experti zavítali i do citlivě zrekonstruované vily Volman v Čelákovcích a Loosových interiérů v Plzni: domu rodiny Brummelových, nově zrekonstruované Semlerovy rezidence, domu Huga Semlera a do bytů Krausových a Voglových. V Brně pak uhranula mnohé účastníky vila Tugendhat od Ludwiga Miese van der Roheho. Kromě ní si experti prohlédli i vilu Stiassni a Jurkovičův dům z roku 1906, který byl zároveň nejstarším navštíveným domem.

„Pro nás Američany byla konference včetně přednášek obzvláště poučná. Kromě Müllerovy vily a vily Tugendhat je totiž v USA jen málo z navštívených památek dobře známých, a to i mezi odborníky. Obzvláště vzrušující bylo objevování výjimečných a poměrně málo známých interiérů Adolfa Loose v Plzni,“ uvedl John Arbuckle z Docomomo US.

Podobně hovoří i Pavel Kuzněcov, kurátor Melnikovova domu: „Pro mě jako historika architektury bylo naprosto jedinečné zažít sílu a krásu architektury prostřednictvím osobní návštěvy výjimečných památek a setkání s jejich kurátory, památkáři a badateli.“

MEZINÁRODNÍ SÍŤ ICONIC HOUSES

Nezisková organizace sdružuje téměř 200 výjimečných domů postavených ve 20. století včetně např. Fallingwater House od Franka L. Wrighta, rodinného domu Ludwiga Miese van der Roheho nebo Casa Milà od Antoniho Gaudího. V Česku do sítě Iconic Houses patří 12 domů-muzeí, mezi jinými Müllerova vila nebo vila Tugendhat.

Poslední dům Adolfa Loose

V podvečer 23. května byl v Praze za přítomnosti účastníků Iconic Houses otesán základní trám tzv. Posledního domu A. Loose, který má v dohledné době vyrůst v měřítku 1:1 na pozemku Národního technického muzea na Letné. Jde o nerealizovaný návrh vily, kterou Loos navrhl pro dceru Ing. Františka Müllera. „Vzniká ve světě zcela ojedinělý projekt, který má své místo mezi Iconic Houses. Národní technické muzeum má tak možnost stát se součástí této významné světové instituce,“ uvedl Karel Ksandr, ředitel NTM.

Výstava Iconic Houses. Ikony české avantgardy. Autenticita a stylová diverzita

Od 1. listopadu 2023 se do vily Tugendhat přesune z Prahy výstava představující 18 výjimečných moderních domů. „Výstavu ocení nejen odborníci, ale i fanoušci moderní architektury, a to jako jakýsi kompas, kam se v Česku vydat na výlet za výjimečnou architekturou,“ uvedla kurátorka výstavy Maria Szadkowska. ■

ANKETA

Prvotní impuls by měl vyjít z rodiny

Kde se bere náš vztah k památkám? Vytváříme si náhled v rodině nebo ve škole, a jaký obraz si odnášíme? Jak naučit člověka vnímat památky, aby pro něj nebyly jen turistickou senzací, ale i prostorem, ve kterém chce žít a tvořit? Nad tím se tentokrát zamýšlí čtveřice osobností z akademického prostředí.

**Jaká je výchova dívek a chlapců
v Čechách, na Moravě
a ve Slezsku k památkám?**

RADOMÍR SLOVIK

DĚKAN FAKULTY RESTAUROVÁNÍ
UNIVERZITY PARDUBICE

Bez vedení dětí k respektu práce někoho jiného a respektu ke svému okolí a jeho vnímání jako nedílné součásti našeho životního prostoru, který není vymezen pouze plotem kolem našeho domu, se těžko bude budovat zájem i o kulturní dědictví. Zjistěte není potřeba zmiňovat to, že pozitivní vnímání hmotného kulturního dědictví bezesporu vychází z vedení a tvarování dětí od dětství, stejně jako řada dalších věcí. Jsem přesvědčen, že k budování kladného vztahu k památkám vedou různé kroužky a koneckonců i rodinné víkendové výlety po památkách. Ovšem ve všech oblastech záleží na tom, kdo děti vede. Člověk bez pozitivního vztahu ke kultuře obecně nemůže být dobrým mentorem.

HYNEK LÁTAL

HISTORIK UMĚNÍ, JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

Klíčová je pro vnímání památek rodina, škola tak dlouhodobé procesy téměř neovlivňuje. Obávám se, že pod pojmem „památká“ si většina dětí a dospívajících představí pouze objekty ve správě NPÚ. Jakkoliv je péče památkářů o ně často svědomitá a obecně chválná, za socialismu nastavený systém přednostně opečovávaných památek diskvalifikuje ty ostatní, které domněle není nutné chránit. Vztah k památkám lze dlouhodobě kultivovat zvnitřňováním poznání, že konkrétní stavba, cesta, alej nebo hrneček vyrostly z potřeb určitých lidí, kteří často s ostatními vynaložili nemalé úsilí k jejich vytvoření, a to většinou použitím nečekaně trvanlivých materiálů a zapojením technických a estetických dovedností, které my již neovládáme. Dávno odešli lidé tak v památce žijí dál a my se s nimi pomyslně setkáváme.

KATEŘINA HRUŠKOVÁ

STUDENTKA VYSOKÉ ŠKOLY EKONOMICKÉ V PRAZE, ARTS MANAGEMENT

Můj vztah k památkám se začal tvořit již v dětství a bezpochyby za něj vděčím svým rodičům, kteří na mě postupně přenesli svůj zájem o architekturu. Tehdy jsem sice rodinné návštěvy českých pamětihodností vnímala spíše jako obligátní záležitost dělicí mě od sladkostí z přilehlého kiosku. Avšak dnes, krom jisté formy nostalgie, mě baví na památky koukat v širších souvislostech. Přemýšlet, jak se přiblížit ekonomické udržitelnosti staveb, které postupem času ztratily svůj původní význam a využití. Tuto perspektivu jsem získala v podstatě až v dospělosti během studia na Vysoké škole ekonomické, kde se zabývám kulturním dědictvím a péčí o památky už pár let. Po střední škole jsem tento obor volila hlavně kvůli zájmu o hudební produkci, ale časem, vlivem pedagogů a hlavně praxí v oboru, jsem se našla právě v obnově a animaci kulturního dědictví.

ELIAS KHAMIS ABADI

STUDENT UNIVERZITY KARLOVY, PRÁVNICKÁ FAKULTA

Kladný vztah ke kulturnímu dědictví své země by měl patřit k základním pilířům společenské výchovy, a to ať už v domácím prostředí, nebo v tom školním. Myslím si, že obě dvě jsou důležité, ale rodinná výchova nás přece jen ovlivňuje už od těch nejranějších let. Měla by to být právě rodina a nejbližší okolí, které v nás kulturní zájem vzbudí, a škola ho potom má dále rozvíjet. Jednou z nejdůležitějších věcí, jež by nás mělo okolí naučit, je úcta. Právě úcta k našemu společnému dědictví je to, co jedinci umožní nejen vnímat danou památku jako turistickou atrakci, nýbrž i jako součást historie, o kterou je třeba nadále pečovat. A jak toho tedy dosáhnout? Osobně si myslím, že by nebylo na škodu klást větší důraz na kulturní edukaci už na základní škole, tedy v době prvního kontaktu dětí s naším společenstvím. Prvotní impuls by ale podle mého názoru měl skutečně přijít od vlastní rodiny, a to už je na odpovědnosti každého jednotlivce.

FOTOREPORTÁŽ

FOTO BOYSPRAYNICE

Konverze Červeného kostela v Olomouci

Po 60 letech bude původně luteránský Červený kostel opět sloužit lidem. Namísto skladu knih se po tříleté rekonstrukci proměňuje v souladu s požadavky památkové péče v kulturní stánek se sociálním zázemím a kavárnou v moderní přístavbě. Nový objekt, umístěný mezi hlavní lodí kostela a ředitelstvím knihovny, reaguje svou krystalickou hmotou na neogotickou formu svatostánku. Návrh olomouckého atelieru-r pod vedením Miroslava Pospíšila a spolu-autorek Darii Johannesové a Denisy Strmiskové Kubičkové skloubil obnovu památkové chráněné budovy kostela a její novou kulturně-společenskou funkci komorního sálu pro koncerty, veřejná čtení nebo přednášky. Okolí kostela se otevírá do piazzetty se zelení. Interiér vznikl ve spolupráci s grafickým Studiem KOSATKO, který navrhl novou grafickou identitu, orientační systém a nové logo Vědecké knihovny Olomouc. Pro přisvětlení budovy a interiéru byla použita italská svítidla iGuzzini, která dodává společnost ETNA, spol. s r. o., odborný partner portálu PROPAMÁTKY. Generálním dodavatelem stavby byla Společnost Červený kostel, sdružení firem STRABAG, a. s., a OHLA ŽS, a. s.

www.atelier-r.cz | www.vkol.cz/cervenykostel

SESTERSKÉ DOMY KLEINWELKA

PARTYZÁNSKÝ VZPOMÍNKOVÝ HŘBITOV V MOSTARU

PŘESAHY

Sedm nejohroženějších památek v Evropě

Europa Nostra vyhlásila sedm nejohroženějších památek Evropy pro rok 2023. Památky, které ohrožují klimatické změny, vojenské konflikty, nevhodné zásahy do objektu, případně jeho okolí nebo jen obyčejný nezájem.

Malá obec Kleinwelka je od Budyšina – „hlavního“ města Horní Lužice – vzdálená asi tři kilometry severně. Od poloviny 18. století se zde usazovali členové Moravské církve, kteří prchali z Moravy. Soubor sesterských domů vznikl po polovině 18. století, první z nich se otevřel v roce 1770. V souladu s komunitními formami té doby v nich bydlely neprovdané sestry různého sociálního postavení. Po roce 1989 se pro opuštěné, chátrající domy s nízkým standardem bydlení hledalo vhodné využití. Až mnohem později se za podpory blízkého města Budyšin začalo hovořit o jejich rozvoji jako uměleckém, kulturním a duchovním centru. Od roku 2019 zde působí spo-

lek Sesterské domy Kleinwelka, který na federální a státní úrovni zajišťuje finanční prostředky na obnovu a postupně vrací do památkového objektu život.

V bosensko-hercegovinském Mostaru se severovýchodně od středu města proslaveného obloukovým mostem z 16. století nachází partyzánský vzpomínkový hřbitov. Místo patří mezi tzv. spomeniky – památníky partyzánského hnutí a protifašistického odboje, dnes již ceněné příklady moderního umění a architektury na území států bývalé Jugoslávie. Výstavbou nekropole se 630 náhrobky byl v roce 1959 pověřen architekt Bogdan Bogdanović. Na území o rozloze 5 000 m² vyrostl komplex teras vodních kaskád a fontány postavených z vápencové suti válkou zničeného města. S pádem Jugoslávie hřbitov začal chátrat. Během válečného konfliktu byl bombardován a vyhořel. Opakovaně je terčem etnických nacionálních aktivistů. V roce 2006 byl prohlášen národní kulturní památkou. Zařazení mezi nejohroženější památky Evropy je snahou místo rehabilitovat, lépe právně chránit a obnovit. ■ www.europanostra.org

TEXT TOMÁŠ ŘEPA
FOTO ARCHIV EUROPA NOSTRA

KREATIVNÍ EVROPA VÝZVY

Bližší informace najdete na str. 25

SNÍMEK ČANDÍGARH – ŽIVOT V CORBUSIEROVĚ UTOPII
(REŽIE KARIN BUCHER, THOMAS KARRER, ŠVÝCARSKO,
INDIE, 2023)

SNÍMEK THE RISE AND FALL OF JACQUES TATI (REŽIE JEAN-BAPTISTE PÉRETIE, FRANCIE, 2021)

FESTIVAL

České i zahraniční památky ožijí filmem a architekturou

Mezinárodní festival Film a architektura představí ve dnech 29. 9. – 4. 10. 2023 v Praze, Brně a v dalších 27 městech po celém Česku i na Slovensku na čtyřicetku krátkých a celovečerních snímků s tématem architektury, tvorby měst a designu.

Kromě zavedených kin se na krátkou dobu stanou promítacími místy i architektonicky hodnotné stavby jako například Kulturní dům v Březnici architekta Karla Pragera, od jehož narození letos uplynulo 100 let. Diváci si budou moci filmy užít i v nově zrekonstruované Volmanově vile v Čelákovících nebo v Gočárových Automatických mlýnech v Pardubicích, které v posledních letech prošly rozsáhlou konverzí v kulturní centrum. Promítat se bude také v interiérech brněnské vily Tugendhat a v plzeňském bytě Krausových od klasika moderní architektury Adolfa Loose.

Tomu bude v sekci Persony věnován například dokument Adolf Loos – revolucionář mezi architekty zahrnující i dosud nepublikované archivní materiály. Festival nabídne i snímek Čandigarh: život v Corbusierově utopii, který s odstupem 70 let sleduje současné obyvatele tohoto města navrženého podle slavného švýcarského architekta.

Jak přistupovat k originálu při transformaci staveb se bude věnovat filmová sekce Limity originality. To, že diskuzi může vyvolat i již zbořený londýnský brutalistický komplex Robin Hood Gardens Alison a Petera Smithsonových, dokáže stejnojmenný celovečerní film natočený těsně před začátkem demolice. Jako boj s větrnými mlýny se zdá Nekonečno podle Floriana Jurjeva, autora Léta-jícího talíře v Kyjevě, který ve filmu hájí stavbu proti zásahům vlivného investora v okolí této perly sovětského brutalismu. Zamyšlení se nad konceptem a aktuálností komunitního bydlení vzniklého v Belgii v 70. letech minulého století je pak hlavním motivem snímku Sestavený život.

Jako každý rok proběhne v rámci festivalu premiéra krátkého filmu Dne architektury. Audiovizuální báseň na téma konstrukce natočila Sarah Lomenová.

Promítání budou obohacena o debaty s tvůrci, přednášky, filmové komentáře a koncert. Celý program a vstupenky naleznete na filmarchitektura.cz. ■

TEXT KAROLÍNA VACKOVÁ, TEREZA ŠKVÁROVÁ
FOTO ARCHIV FESTIVALU FILM A ARCHITEKTURA

Z MĚST A OBCÍ

IVANČICE

Město obnovuje křížovou cestu

Nad městem na temeni kopce byla z podnětu místního buditele Tomáše Procházký v letech 1852–1858 postavena kaple sv. Jakuba. Ke kapli vede cesta, kudy chodívala procesí. Během let 1861–1863 nákladem katolického Spolku sv. Klementa bylo vystavěno 14 zastavení. Kapličky mají jednotný vzhled a byly vyzdobeny výjevy jednotlivých zastavení. Naposledy byly opravovány v roce 1991. Reliéfy byly zhotoveny z plastu podle originálu, aby se zabránilo jejich zcizení. Působení času i prostředí však vyvolaly potřebu opravit kapličky znovu. V roce 2023 práce začaly. Opraveny jsou zatím tři. Nově byly také vyrobeny reliéfy – tentokrát z epoxidového kompozitu. Náklady přesáhly 900 tisíc korun. Město však na tuto obnovu získalo dotaci od společnosti ČEZ ve výši 400 tisíc korun. Kaple sv. Jakuba i křížová cesta jsou chráněné kulturní památky. S rekonstrukcí dalších kapliček město do budoucna počítá.

www.ivancice.cz

JINDŘICHŮV HRADEC

Projděte se malebnou Stezkou zámeckých pánů

Nabídku turistům zpestřuje ve městě Stezka zámeckých pánů. Výcházkový okruh vás provede historickým jádrem města, malebným okolím řeky Nežárky nebo Husovými sady. Začíná na náměstí Míru, pokračuje Mlýnskou ulicí směrem na vyhlídku Karlov, pak okolo řeky Nežárky a přes Naxerovu lávku do Husových sadů. Stezka je dlouhá asi 3,5 kilometru, procházka zabere zhruba hodinu. Na trase je umístěno celkem pět informačních tabulí, které seznamují zájemce s historií Jindřichova Hradce, úzce spjatou se vznikem hradu a zámku, a tím pádem i s otci zakladateli města, tedy šlechtickými rody. Na vycházkovém okruhu uvidíte propojení historie se současným životem díky pestré architektuře mnoha slohů nebo duchovnímu odkazu. Okruh poutavou formou rozšiřuje celoroční nabídku města i v době uzavření památek a objektů. Texty na jednotlivých panelech vznikaly ve spolupráci s Muzeem Jindřichohradecka. Partnerství na tomto projektu navazuje na dlouhodobou spolupráci města a muzea.

infocentrum.jh.cz

KLÁŠTEREC NAD OHŘÍ

Kostel Nejsvětější Trojice se dočkal renovace

Na obnově průčelí kostela Nejsvětější Trojice se podílelo Město Klášterec nad Ohří, Ústecký kraj, Biskupství litoměřické a farnost Klášterec nad Ohří. Došlo k opravě čelní fasády a atiky včetně střešní krytiny. Obnova fasády bude pokračovat druhou etapou, renovací západní strany kostela, na této akci se podílí také Ministerstvo kultury. Místo pro stavbu kostela vybral Jan Zikmund Thun, který se však kompletní realizace nedožil. Stavbu provedl až jeho syn Michael Osvald Thun. Autorem plánů byl italský architekt Carlo Lurago, na stavbu kostela dohlížel italský stavitel Rossi de Luca. Probíhala v letech 1665–1670. V roce 1670 byl kostel vysvěcen biskupem Václavem Thunem, bratrem Michaela Osvalda Thuna. Ten kostelu daroval hlavní oltář Nejsvětější Trojice. Jedná se o jednodílný obdélný objekt s polygonálním presbytářem, severní sakristií a oratoří. Na hlavním průčelí kostela je štít se znakem hraběte Michaela Thuna a jeho manželky, hraběnky z Lodronu.

www.klasterec.cz

Město Ivančice

Město Jindřichův Hradec

Město Klášterec nad Ohří

Přinášíme aktuality z míst, kde se aktivně věnují péči o kulturní dědictví. Uvedené texty jsou publikovány v rámci mediální spolupráce redakce s městy a obcemi.

NOVÝ BOR

Socha Panny Marie v novém hávu

Město Nový Bor nechalo kompletně zrestaurovat a přemístit sochu Panny Marie. Socha se vrátila na původní místo po ročním restaurování, jehož se ujal restaurátor Jan Fedorčák. I když se stále nachází na křižovatce ulic Havlíčkova a Generála Svobody, byla přesunuta asi o jeden metr, aby stála celá na městském pozemku a nezasažovala polovinou na pozemek soukromý. Socha Panny Marie pochází z roku 1743 a je dílem neznámého autora. Jedná se o hodnotný doklad baroka v severních Čechách. Během restaurování byla kompletně očištěna, její povrch byl zpevněn a byly doplněny chybějící znaky jako svatozáře obou postav i latinský křížek do jablka, které drží Ježíšek. Byla navýšena o jeden kamenný stupeň podstavce, který byl původně zasypan a byl objeven až při přesunu sochy.

www.novybor.cz

Město Nový Bor

SOBĚSLAV

Obnova kaple na Svákově prošla další etapou

Na Svákově byla dokončena oprava kaple Panny Marie Bolestné. Nejprve se rekonstruovala střecha, která byla poškozena během silné bouře. Poníčená část byla kompletně obnovena a celá plocha střechy vyčištěna. Pak přišlo na řadu zrestaurování a výmalba interiéru stavby. Poutní kaple Panny Marie Bolestné stojí na vrchu Svákov a její současný vzhled pochází z 19. století. Objekt se nachází poblíž studánky, k níž se váže několik příběhů místních lidí, kteří byli vodou ze studánky a modlitbou k Panně Marii uzdraveni. Právě zázračně léčivé účinky vody vedly místní obyvatele k postavení přístřešku a poté k vybudování cihlové kaple za přispění města Soběslavi. Ta pak byla v roce 1867 vysvěcena. Přestože kaple zatím nemá statut kulturní památky, je tak veřejností a zástupci města vnímána. Je nejen poutním místem, ale i příjemným místem odpočinku a rozjímání po zdolání trasy křížové cesty, která k ní vede. Začátkem roku 2023 se stala součástí Poutní stezky Toulavy.

www.musobeslav.cz

Město Soběslav

ZLÍN

Nový exponát v Památníku Tomáše Bati ve Zlíně

K příležitosti 90. výročí otevření Památníku Tomáše Bati byl veřejnosti slavnostně představen nový stálý exponát – zlaté kapesní hodinky Tomáše Bati. K věrné maketě letounu Junkers F – 13ge, který je dominantním exponátem, tak přibyl další zajímavý prvek, který stojí za to vidět. Spolu s hodinami světového podnikatele si pak návštěvníci mohou prohlédnout i krátkodobou výstavu instalovanou přímo v interiéru Památníku. Expozice s názvem Památník Tomáše Bati 1933–2023 zachycuje 90 let historie budovy na 70 fotografiích. Snímky jsou umístěny v každém patře tak, aby divákům přiblížily radikální změny interiéru v průběhu let. Součástí je také ukázka vybavení z doby, kdy objekt sloužil jako Dům umění. Autory výstavy, která potrvá do 31. prosince 2023, jsou historička architektury Ladislava Horňáková a architekt Petr Všečetka. Památník je pro návštěvníky otevřen i mimo hlavní sezonu.

www.pamatnikbata.eu

Zuzana Bláhová

Z MĚST A OBCÍ

ŽATEC

Chmelařské stavební dědictví v Žatci

Město Žatec již několik let systematicky prohlubuje vědecké poznání specifického chmelařského stavebního dědictví. Od roku 2018 do současnosti se ve městě uskutečnilo pod vedením Michala Panáčka několik průzkumů zaměřených na konstrukce půdních prostor měšťanských domů, kde se v minulosti sušil chmel. Odborníci Martin Vonka a Michal Horáček zdokumentovali unikátně dochovaný soubor komínů sirných komor určených ke konzervaci chmele. Aktuálně probíhá zpracování metodiky péče o chmelové sklady, na kterém se podílí Tomáš Efler z Fakulty architektury Českého vysokého učení technického. Výsledky realizovaných průzkumů jsou prezentovány na webu nominace Žatce a krajiny žateckého chmele na Seznam světového dědictví zde <https://www.zatec-and-the-landscape-of-saaz-hops.com/>. Populárnější formou se pak s nimi můžete seznámit v interaktivní mapě <https://www.mapazatec.cz/> www.mesto-zatec.cz

Město Žatec

ZPRÁVY ON-LINE

ROZHOVOR se Štěpánkou Tryznovou o obnově kostela sv. Šimona a Judy

Přes dva roky spolek Přátelé Starého Rokytniku vlastní a zachraňuje cenný památkově chráněný areál zdejšího svatostánku s cílem uchovat jej pro budoucí generace. Na aktuální stav prací jsme se zeptali místopředsedkyňe spolku.

Přátelé Starého Rokytniku, z. s.

S časopisem Památky se podíváte na Moravu a do Slezska

Čtvrté vydání periodika Národního památkového ústavu, v němž se prezentují odborníci z oboru, vás tentokrát zavede za dobrými příklady péče o kulturní dědictví na Moravu a do Slezska. Nechybí ani tipy a recenze na nové knihy.

Národní památkový ústav

Turistické trasy pro vozíčkáře

Klub českých turistů nabízí hendikepovaným výletníkům rovné příležitosti

při trávení volného času v přírodě a na procházkách. Zabývá se nejen označováním vozíčkářských tras, ale také připravuje různé túry a akce s ohledem na zdravotní stav či pohybové omezení.

Wikimedia Commons: Lepanuloch, CC-BY-SA

ROZHOVOR s Pavlínou Linzerovou o záchraně a obnově mlýna

Řadu let se cenný památkově chráněný areál vodního mlýna ve Vepřku na Mělnicku nacházel ve špatném technickém stavu prakticky před zřícením. Na nelehkou cestu k záchraně a na detaily spojené s finančně i technicky náročnou rekonstrukcí jsme se zeptali majitelky památky.

Pavlna Linzerová

Kniha přibližuje poválečné brněnské vlnařství

Technické muzeum v Brně vydalo letos novou publikaci s názvem Vlněna ve vzpomínkách, která mapuje vývoj jednoho z nejvýznamnějších průmyslových odvětví v Brně ve druhé polovině 20. století. Zájemci si ji mohou zakoupit na pokladně nebo v e-shopu muzea.

Průvodce po zaniklých obcích, osadách a samotách

Neexistující místa pod Bukovou horou na Ústecku, dochované pověsti nebo

informace o dobových kriminálních činech v černé kronice nabízí publikace Petra Karlíčka. Kniha získala třetí místo v soutěži Nejkrásnější české knihy roku 2021 v kategorii Odborná literatura.

Nový program na revitalizaci národních kulturních památek a památek UNESCO

Integrovaný regionální operační program, který spravuje Ministerstvo pro místní rozvoj, spouští v novém programovém období dvě výzvy, které se zaměřují na revitalizaci národních kulturních památek a památek UNESCO. Více než 1,5 miliardy korun je vyčleněno na památky.

Wikimedia Commons: Mlaow, Mlaow, CC-BY-SA 3.0

ROZHOVOR | S Michalem Burianem o obnově Armádního muzea Žižkov

Po čtyřech letech bylo v říjnu 2022 otevřeno Armádní muzeum Žižkov, které je součástí Vojenského historického ústavu Praha. Detaily nám přiblížil ředitel Odboru muzeí Vojenského historického ústavu, který obdržel státní vyznamenání medailí Za zásluhy I. stupně.

Nadace ABF

Solární panely versus památková péče

V listopadu 2022 rozhodoval Krajský soud v Plzni o sporu vlastníka s památkáři ohledně osazení fotovoltaických panelů v památkové zóně. V médiích se pak objevily titulky hlásající vítězství solárů nad památkáři. Je to opravdu tak jednoduché?

Wikimedia Commons: David Hawgood, CC-BY-SA 2.0

Metodika edukace v muzeích zaměřených na loutkářství

Poznatky a zkušenosti z edukační činnosti Muzea loutek v Plzni shrnuje nová Metodika edukace v muzeích a expozicích zaměřených na loutkářství. Vznikla ve spolupráci s Metodickým centrem muzejní pedagogiky při Moravském zemském muzeu v Brně a dalšími partnery.

Martin Horňák

Vliv kvalitního umění na generace je velmi významný

Jaký význam mají muzea a galerie pro 21. století? V anketě časopisu PROPAMÁTKY jsme se zeptali čtveřice osobností. Jednou z nich byl Rudolf Kasper – trutnovský podnikatel.

Zprávy pro vás připravujeme každý den. Sledujte nás on-line a odebírejte e-mailový zpravodaj.

www.propamatky.cz

VÝZVY

Culture Moves Europe

podzimní výzva určená kulturním profesionálům na podporu jejich vycestování do jiných zemí v Evropě

<https://www.kreativnieuropa.cz/detail-vyzvy/culture-moves-europe-vyzva-na-individualni-mobilitu-umelcu-a-kulturnich-profesionalu>

Projekty evropské spolupráce 2023

podzimní výzva na podporu organizací působících v kultuře a kreativních odvětvích a jejich spolupráce s jinými evropskými institucemi na poli kultury

Europa Nostra

Summit evropského kulturního dědictví se koná 27.–30. 9. 2023 v Benátkách

<https://www.europanostra.org/events/europa-nostra-60th-anniversary-summit-in-venice-27-30-september-2023/>

Wikimedia Commons: Debrauni, CC-BY 4.0

Váš r

KLUB
PROPAMÁTKY

názor

je pro nás
opravdu velmi
» důležitý

Dejte nám, prosím, vědět:
klub.propamatky.cz

SOUTEŽ O KNIHY

Každý měsíc nová soutěž,
každý měsíc unikátní kniha.
Obohatte svou knihovnu
s portálem PROPAMÁTKY.

klub.propamatky.cz

HLAVNÍ PARTNER PORTÁLU A ČASOPISU PROPAMÁTKY

Pálené tašky značky TONDACH navazují na tisíciletou tradici používání tohoto druhu střešní krytiny, z čehož vyplývá závazek uchovávat ráz střešní krajiny zejména z pohledu materiálu a tvarů také do budoucna. Výrobky

této značky mají nejdelší záruku na základní střešní tašky vyráběné u nás, a to 33 let. Životnost pálených tašek ale činí až 100 let.

www.tondach.cz

ODBORNÍ PARTNEŘI

Antikhaus

HISTORICKÁ OKNA

Okna a dveře pro historické budovy – kde jiní končí, my začínáme.

www.antikhaus.cz

Bochemit®

WOOD CARE SINCE 1968

Likvidace dřevokazného hmyzu a následná ochrana dřeva proti hmyzu, houbám i plísním

www.bochemitshop.cz

BRADNA

restaurování

Restaurujeme uměleckořemeslná díla ze dřeva a kovu, včetně zlacení a polychromie.

www.bradna.eu

CIHELNA KADAŇ

Keramika jako kámen: pálené kameninové stavební materiály pro opravy historických staveb

www.cihelnakadan.cz

etna

iGuzzini

Využijte více než 25 let našich zkušeností s osvětlením památek, galerií a muzeí.

www.etna.cz

G4D

Dokumentujeme památky metodami 3D skenování, bezpilotním snímkováním včetně zpracování dat.

www.g4d.cz

Kvalitní minerální nátěrové systémy pro restaurování a obnovu památek

www.keim.cz

BE SURE. BUILD SURE

Prověřené maltové směsi pro památky a řešení vlhkostních problémů u historických objektů

www.mc-bauchemie.cz

sp SIMPLY PRO

Kompletní servis v projektovém řízení, poradenství a financích se zaměřením na dotace v oblasti památek a muzeí

www.simplypro.cz

PROPAMÁTKY

Ročník 12, číslo 3, vychází 4x ročně

Vydává: Institut pro památky a kulturu, o. p. s.

Šéfredaktorka: Jitka Skořepová

Redakce: Kryštof Havlice, Zbyněk Konvička,

Aleš Kozák, Kristýna Julinová, Jan Štífer

Jazyková redakce: Lenka Kuboušková,

Jindřiška Kukrálová, Zuzana Richterová

Grafická úprava: Jiří Pobřísl a Jan Štůr

Evidenční číslo: MK ČR E 20818

© Institut pro památky a kulturu, o. p. s.

E-mail: redakce@propamatky.cz